

Grischuk D.G.

Philosophical justification nature civic socialization of youth: methodological bases of research process

The paper analyzes the methods of philosophical knowledge of the process of civil socialization of young people. It is this method unifies various types of knowledge about the process and serves as the basis for building a theoretical construct notions of civic socialization as the subject of his pozananiya.

Key words: *civil socialization, socialization, citizenship, methodology, metaphysics, dialectics, Man-Citizen.*

Гришук Дмитро Геннадійович – аспірант кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК 159.92

Даценко Т.О.

**РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ, СПРЯМОВАНІ НА ПОДОЛАННЯ СТРАХУ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ І КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ**

Стаття присвячена психологічним ресурсам особистості, спрямованим на подолання страху, зокрема, психологічному захисту та копінг-стратегіям. Розглянуто основні підходи до вивчення та класифікації даних феноменів. Визначено спільне та відмінне у механізмах психологічного захисту та копінгу.

Ключові слова: *ресурси особистості, подолання страху, психологічний захист, копінг-стратегії.*

Постановка проблеми. Наявність психологічних ресурсів дозволяє людині ефективніше діяти у складних ситуаціях, долати страхи, стреси, справлятися із життєвими труднощами. До психологічних ресурсів особистості традиційно відносять особистісний потенціал, психологічний захист, копінг-стратегії тощо. З-поміж перерахованих ресурсів виділимо і детально розглянемо психологічний захист і копінг-стратегії. Обидва процеси активуються у складних, загрозливих, стресових для людини ситуаціях, де має місце страх або тривога. Проте захисні механізми і копінг-стратегії, хоч і виконують спільну функцію (зниження збудження, викликаного переживанням негативних емоцій), все ж мають принципові відмінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як правило, дослідження механізмів психологічного захисту і копінгу здійснюються нерозривно одне від одного. Вивченню даних феноменів присвячені роботи таких учених як А. Адлер, Ф. Василюк, Р. Грановська, Ф. Крамер, Р. Лазарус, Р. Льюїс, Р. Мосс, І. Нікольська, С. Соловійова, В. Ташликов, С. Фолкман, І. Фрайденберг, А. Фрейд, З. Фрейд, С. Хазова, Дж. Шефер та ін.

Мета статті – проаналізувати ресурси особистості, а саме психологічний захист і копінг-стратегії; з'ясувати ключові відмінності вищезазначених феноменів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Ресурси особистості традиційно розглядають з позицій гуманістичного підходу в психології, зокрема, у рамках адаптаційного і ресурсного напрямів. Їх об'єднує вивчення того, що допомагає людині опрацьовувати і успішно долати складні життєві ситуації, за допомогою яких механізмів і стратегій вона долає страх і тривогу та що надає їй сили і насагу для розвитку і самовдосконалення.

Психологічний захист є одним із найсуперечливіших ресурсів у структурі особистості, оскільки одночасно сприяє як її стабілізації, так і її дезорганізації. Наукова література пропонує різні визначення феноменів захисту. У широкому сенсі захист – це поняття, що характеризує будь-яку реакцію організму з метою зберегти себе та свою цілісність. У медицині, наприклад, добре відомі різноманітні захисні реакції опору захворюванню (опірність організму) або захисні рефлексії організму (рефлекторне моргання ока; реакція на об'єкт, що швидко наближається; прибирання руки з гарячої поверхні тощо).

У психології найчастіше зустрічаються терміни, які стосуються явищ саме психологічного захисту – захисні механізми, захисні реакції, захисні стратегії, невротичні захисти і захисні властивості особистості. Крім того, в експериментальній психології був виявлений широко відомий

тепер феномен перцептивного захисту, який полягає у різкому підвищенні порогів сприймання "табуйованих", тобто заборонених слів, об'єктів, ситуацій.

Сьогодні психологічним захистом вважаються будь-які реакції, до неусвідомленого використання яких людина вдається, щоб захистити свої внутрішні психічні структури, своє "Я" у потенційно небезпечних або загрозливих ситуаціях, які активують страх і тривогу.

Представники психоаналітичної школи (а не психологічної) займалися проблемою страхів і тривоги набагато раніше. Вже у перших своїх роботах, присвячених захисним механізмам, З. Фрейд вказував, що існує два основних способи долати тривогу. Першим, адекватнішим способом, він вважав взаємодію з явищем, яке породжує тривогу (подолання перешкоди, усвідомлення мотивів своєї поведінки тощо). Другим, менш надійним і пасивнішим є спосіб впоратися з тривогою за рахунок несвідомої деформації реальності (вона може бути зовнішньою або внутрішньою), власне, це і є спосіб функціонування будь-якого захисного механізму [7].

Отже, З. Фрейд першим створив струнку теорію захисних механізмів "Я". Дану частину створеної ним теорії і практики психоаналізу з розумінням зустріли як психоаналітики, так і вчені, котрі представляють суміжні з психоаналізом галузі медицини (особливо психіатрії) та психології. Згодом вивчення захисних механізмів стало важливою темою психоаналітичного дослідження, зокрема, у роботах А. Фрейда.

На конкретних прикладах А. Фрейд показала багатогранність, складність, межі застосування захисних механізмів, підкреслюючи, що для захисту можуть використовуватися різноманітні види дій (фантазування, інтелектуальна діяльність); що захист може направлятися як проти потягів, так і проти всього, що викликає тривогу (емоції, деякі особливі ситуації, вимоги Над-"Я" тощо). Не претендуючи на вичерпний і систематичний підхід, А. Фрейд перераховує такі захисні механізми: *витіснення, регресія, реактивне утворення, ізоляція, проєкція, інтроекція, звернення на себе, звернення на власну протилежність, сублимація, а також заперечення за допомогою фантазування, ідеалізацію, ідентифікацію з агресором тощо*. [6].

Отже, основними та загальними для різних видів захисних механізмів рисами, на думку З. Фрейда та його послідовників (А. Адлера, А. Фрейд), є те, що вони: 1) несвідомі, тобто людина не усвідомлює ні причин і мотивів, ні цілей, ні самого факту своєї захисної поведінки відносно певного явища або об'єкта; 2) завжди спотворюють, фальсифікують або замінюють реальність [1; 6; 7].

Російські психологи І. Нікольська та Р. Грановська розглядають психологічні захисні механізми як процеси інтрапсихічної адаптації особистості. У даних процесах беруть участь усі психічні функції: сприймання, пам'ять, увага, уява, мислення, емоції. Проте, залежно від ситуації, основну частину роботи з подолання негативних переживань бере на себе одна з них. Отже, за І. Нікольською, Р. Грановською, психологічний захист – це спеціальна система стабілізації особистості, спрямована на несвідоме обмеження від неприємних, травмуючих переживань, пов'язаних із зовнішніми та внутрішніми конфліктами, станами тривоги, переживанням страху та дискомфорту [3].

Захисні механізми мають об'єктивні прояви, тобто видимі ознаки, на рівні дій, емоцій і вербальних репрезентацій. Індивідуальний набір захисних механізмів залежить від конкретних обставин життя, з якими стикається людина, і того досвіду, який вона з цього отримує.

На думку Ф. Крамер, захисні механізми є необхідним інструментом захисту і у помірному використанні сприяють успішній адаптації [10]. Вони є частиною нормального функціонування психіки, але можуть розглядатися як патологічні, за таких умов:

- невідповідність віку;
- висока інтенсивність;
- безперервне та недоречне використання;
- перевага кількості над якістю [9].

Крім того, постійне перебування у позиції захисту може призвести до значних негативних наслідків: придушення почуттів; підвищення залежності від звичок і фантазій, які знижують функціональність особистості; виникнення проблем у спілкуванні тощо.

Проте особистість – істота соціальна, свідомо і самостійна, тому вона здатна вирішувати зовнішні та внутрішні конфлікти, боротися з тривогою і страхами, керуючись свідомо сформульованою програмою. Для позначення свідомих зусиль особистості, які вона докладає у ситуації психологічної загрози, використовується поняття копінг-стратегії, або усвідомлювані стратегії подолання стресу, страхів і тривоги [3; 4].

Вперше цей термін з'явився у психологічній літературі у 1962 році, Л. Мерфі застосував його, вивчаючи, яким чином діти долають кризові періоди розвитку [3]. Згодом, у 1966 році, Р. Лазарус звернувся до копінгу для опису усвідомлених стратегій подолання стресу й інших подій, що породжують тривогу [12].

Деякі автори (Л. Лазарус та ін.) визначають копінг-стратегії як усвідомлені варіанти підсвідомих захистів. У міру розвитку самосвідомості особистість здатна усвідомлювати те, що раніше виконувала автоматично і використовувати найбільш зрілі й ефективні прояви захистів.

Отже, копінг-стратегії (coping, coping strategies) – це, власне, те, що чинить людина, щоб справитися із неприємною або загрозовою ситуацією. Поняття об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії. Кожна з багатьох поведінкових, емоційних та інтелектуальних копінг-стратегій особистості може розглядатися не тільки як усвідомлений варіант психологічного захисту, але і включати в себе відразу кілька таких стратегій.

Широко використовується близьке поняття, досліджене російським ученим Ф. Василюком, – переживання [2]. Інші схожі терміни – копінгові тактики та копінгові ресурси [15].

Існують різні точки зору на ефективність стратегій подолання. Частина психологів вважає, що копінг-стратегії за своєю суттю можуть бути як продуктивними, функціональними, так і непродуктивними, дисфункціональними [11; 15]. На думку інших авторів, невід'ємною характеристикою копінг-стратегій є їх розвивальний ефект, вони визначають копінг-поведінку як “адаптивні дії, цілеспрямовані і потенційно усвідомлені” [3; 8].

Дедалі більшої популярності серед дослідників, які займаються проблематикою копінг-стратегій, набуває так званий ресурсний підхід. Він акцентує увагу на існуванні процесу “розподілу ресурсів” (commerce of resources), який пояснює той факт, що деяким людям вдається зберігати здоров'я й адаптуватися, незважаючи на несприятливі життєві обставини [15]. У рамках ресурсного підходу розглядають широкий спектр різних ресурсів, як середовищних (доступність інструментальної, моральної та емоційної допомоги з боку соціального середовища), так і особистісних (навички та здібності індивіда).

Ресурсний підхід передбачає, що володіння і керування ресурсами й обрані копінг-стратегії можуть мати взаємний вплив. Так, якщо дитина зростає у збідненому соціальному середовищі, тобто, в умовах обмеженості ресурсів, ця обставина може вплинути на обрані нею копінг-стратегії і на частоту використання соціальної підтримки як стратегії подолання страху. І, навпаки, якщо дитина не прагне активно спілкуватися і ефективно взаємодіяти зі своїм соціальним оточенням, вона матиме мало друзів [15].

Оскільки інтерес до копінг-стратегій виник у психології відносно недавно, а також через складність самого феномена подолання, вчені ще не прийшли до єдиної класифікації копінгу. Дослідники Р. Лазарус і С. Фолкман запропонували дихотомічну класифікацію копінг-стратегій, виділивши проблемно-фокусовані та емоційно-фокусовані стратегії [13].

Іншими вченими пропонувалися схожі класифікації копінг-стратегій. Так, наприклад, Р. Мосс і Дж. Шефер виділяють три види стратегій: 1) сфокусовані на оцінці (встановлення для себе значимості ситуації); 2) сфокусовані на проблемі (прийняття рішень та здійснення конкретних дій для подолання); 3) сфокусовані на емоціях (управління почуттями та підтримка емоційної рівноваги) [14].

Частина науковців прийшла до висновку, що стратегії найкраще згрупувати у так звані копінгові стилі – функціональні та дисфункціональні. Функціональні стилі – це прямі спроби впоратися зі страхом, а дисфункціональні стилі пов'язані з використанням непродуктивних стратегій. У літературі прийнято називати дисфункціональні копінг-стилі “уникним копінгом”.

Так, наприклад, Р. Льюїс та І. Фрайденберг пропонують класифікацію, у якій стратегії згруповані у три категорії: звернення до інших, непродуктивний копінг (стратегії уникнення) і продуктивний копінг (бажання подолати страх, соціальний зв'язок з іншими і тонус). Як бачимо, копінг-стратегія у категорії “звернення до інших” стоїть окремо від категорій “продуктивного” і “непродуктивного” копінгу. Таким чином, дослідниками зроблена спроба виділити ще один вимір – “соціальна активність”, адже його не можна однозначно оцінювати як продуктивний або непродуктивний (важливо на що направлена активність, у якій конкретно ситуації застосовується тощо) [15].

Крім того, деякі дослідники (Р. Грановська, І. Нікольська, Р. Лазарус) пропонують класифікації, у яких копінг-стратегії розрізняються залежно від типів процесів, що лежать в їх основі. Так, виділяють три великі групи копінг-стратегій, які проходять на наступних рівнях:

поведінка, пізнання та емоційне опрацювання пригніченого. Серед них, у свою чергу, розрізняють продуктивні, відносно продуктивні та непродуктивні стратегії.

У *поведінковій сфері* до продуктивних стратегій відносять співпрацю та пошук підтримки у соціальному середовищі, до відносно продуктивних – відволікання від труднощів і проблем, занурення у яку-небудь діяльність або роботу, альтруїзм; до непродуктивних – уникнення, усамітнення.

У *когнітивній сфері* активна переробка проблем, пристосування, набуття рівноваги описані як продуктивні, відносно продуктивними названі: збереження самоконтролю, релігійність, надання сенсу, проблемний аналіз із пошуком інформації, глибше усвідомлення власної цінності як особистості, ставлення до труднощів як до виклику долі. Непродуктивні форми у когнітивній сфері – відволікання і переключення думок на інші, ігнорування складної ситуації, відмова від подолання труднощів, розгубленість.

В *емоційній сфері* продуктивними формами є протест, обурення, оптимізм, рівновага, самоконтроль. Також сприяє подоланню складної ситуації емоційне розвантаження. Придушення емоцій, покірність, фаталізм, самозвинувачення визначають як непродуктивні [3; 12; 13].

Таким чином, не дивлячись на те, що стратегії як захисту, так і копінгу направлені на опрацювання важких загрозливих ситуацій, тобто на виконання спільної функції, вони мають чіткі відмінності. Як справедливо зауважує Ф. Крамер, захисні механізми і копінг-стратегії – це два різні типи опрацювання стресових ситуацій. Вони можуть бути чітко диференційовані на основі психологічних процесів. Основними критеріями, які розмежовують захист і копінг є *свідомий / несвідомий* характер, але існує і низка інших.

Так, для розмежування механізмів психологічного захисту і усвідомленої копінг-поведінки, В. Ташликов пропонує наступну схему аналізу:

- *інерційність* (механізми психологічного захисту менше пристосовані до вимог ситуації і є ригідними; механізми свідомого самоконтролю – пластичні та пристосовані до ситуації);

- *опосередкованій та відкладений ефекти* (механізми психологічного захисту прагнуть до якнайшвидшого зниження емоційної напруги; при використанні свідомого самоконтролю людина спроможна витерпіти більше і навіть інколи змусити себе страждати);

- *тактичний і стратегічний ефекти* (механізми психологічного захисту “короткозорі”, створюють можливість лише разового зниження напруги (принцип дії – “тут і зараз”), у той час як стратегії подолання розраховані на перспективу);

- *різний ступінь об’єктивності сприймання ситуації* (механізми психологічного захисту призводять до спотворення дійсності і самого себе; копінг-поведінка пов’язана з реалістичним сприйманням, а також зі спроможністю об’єктивно ставитися до самого себе) [5].

Окремо слід виділити принципову можливість навчання копінгу – застосуванню усвідомлених стратегій за рахунок оволодіння певною послідовністю дій, яка може бути описана і сприйнята людиною.

Стратегії подолання можуть бути різні, але вони завжди усвідомлені, раціональні та спрямовані на джерело страху. Копінг дозволяє індивіду досягти реальних цілей, використовуючи наявні ресурси і досвід минулого, діючи у межах правил суспільної поведінки і змінюючи реальність. Захист допомагає людині, спотворюючи реальність у її свідомості.

Вибір конкретних копінг-стратегій залежить від часу, ситуації й особистісних факторів, тобто різні ситуації стимулюють до вибору різних стратегій. Факторами, які впливають на вибір стратегій і стилю копінг-поведінки, є як особливості загрозливої ситуації, так й індивідуальні особливості людини. Найчастіше серед особистісних детермінант називають: 1) самооцінку, локус контролю та рівень тривожності; 2) вік, стать і гендер; 3) соціальну компетентність і соціальний досвід. Захисні ж механізми, хоч і визначаються індивідуальними особливостями, – стабільніші, “спрацьовують” автоматично і практично не є керованими свідомістю [8; 10].

Висновки. Здійснений аналіз наукових досліджень і публікацій, присвячених ресурсам особистості для подолання страху, зокрема, психологічному захисту та копінг-стратегіям, дозволяє зробити наступні висновки.

Першими почали вивчати захисні механізми (як несвідомі, так і усвідомлені) психоаналітики, згодом проблема набула нового “звучання” у вигляді чіткого розмежування феноменів захисту і копінгу.

Психологічний захист і копінг виконують спільну функцію – кожен з них покликаний допомагати людині у складних загрозливих ситуаціях. Проте існують принципові відмінності,

основна – несвідоме використання одного (психологічного захисту) та цілком усвідомлене використання іншого (копінгу).

Крім того, захист орієнтований на досягнення адаптації, шляхом спотвореного сприймання світу та самого себе, у той час як копінг направлений на сприймання реального образу світу та власного “Я”. Так, обираючи стратегію копінгу, особистість займає активну позицію подолання страху – позицію навчання і розвитку.

Література

1. Адлер А. Понять природу человека / Пер. с нем. – СПб. : Академический проект, 1997. – 256 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. — М.: Издательство Московского университета, 1984. – 240с.
3. Никольская И. М. Психологическая защита у детей. / И. М. Никольская, Р. М. Грановская — СПб. : Речь, 2001.– 507с.
4. Соловьева С. Л. Ресурсы личности. [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России : электрон. науч. журн. 2010. № 2. Режим доступа : <http://medpsy.ru> (дата обращения : 16.10.2014).
5. Ташлыков В. А. Психология лечебного процесса / В. А. Ташлыков. – Л. : Медицина, 1984. – 192 с.
6. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / Пер. с англ. – М. : Педагогика, 1993. – 144 с.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ : Лекции / Современный гуманитарный ун-т / В. Помогайбин (ред.), В. Гавришук (сост.). — М. : Издательство СГУ, 2000. — 669 с.
8. Хазова С.А. Психология совладающего поведения: материалы Межд. научно-практ. конф./ отв. ред. Е.А. Сергиенко, Т.Л. Крюкова. — Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2007. — С. 121-124.
9. Cramer P. Coping and defense mechanism: what is the difference? *Journal of Personality*, 1998, 66, 6, P. 919-935.
10. Cramer P. Seven Pillars of defense mechanism theory. *Social and Personality Psychology Compass*, 2008, 2, P. 1963-1981.
11. Koplik E.K. et al. The Relationship of Mother-Child Coping Styles and Mother's Presence of Children's Response to Dental Stress // *Journal of Psychology*, 1992, 126, 1, P. 79-92.
12. Lazarus R. S. Psychological Stress and the Coping Process. Front Cover. McGraw-Hill, 1966, 466 p.
13. Lazarus, R.S., Folkman, S. Stress, appraisal and coping. New York, Springer, 1984, 456 p.
14. Moss R.H., Schaefer J.A. Life transitions and crises // *Coping with life crises. An integrative approach*. New York: Plenum Press, 1986, P. 3-28.
15. Frydenberg E, Lewis R. Teaching Coping to adoseleents : when and to whom? // *American Educational Reseach Journal*, 2000, 37, 3, P. 727-745.

References

1. Adler A. Ponjat' prirodu cheloveka / Per. s nem. – SPb. : Akademicheskij proekt, 1997. – 256 s.
2. Vasiljuk F. E. Psihologija perezhivaniya. Analiz preodoleniya kriticheskikh situacij / F. E. Vasiljuk. — M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1984. – 240s.
3. Nikol'skaja I. M. Psihologicheskaja zashhita u detej. / I. M. Nikol'skaja, R. M. Granovskaja — SPb. : Rech', 2001.– 507s.
4. Solov'eva S. L. Resursy lichnosti. [Jelektronnyj resurs] // Medicinskaja psihologija v Rossii : jelektron. nauch. zhurn. 2010. № 2. Rezhim dostupa : <http://medpsy.ru> (data obrashhenija : 16.10.2014).
5. Tashlykov V. A. Psihologija lechebnogo processa / V. A. Tashlykov. – L. : Medicina, 1984. – 192 s.
6. Frejd A. Psihologija Ja i zashhitnye mehanizmy / Per. s angl. – M. : Pedagogika, 1993. – 144 s.
7. Frejd Z. Vvedenie v psihoanaliz : Lekcii / Sovremennyj gumanitarnyj un-t / V. Pomogajbin (red.), V. Gavrishhuk (sost.). — M. : Izdatel'stvo SGU, 2000. — 669 s.
8. Hazova S.A. Psihologija sovladajushhego povedenija: materialy Mezhd. nauchno-prakt. konf./ отв. red. E.A. Sergienko, T.L. Krjukova. — Kostroma: KGU im. N.A. Nekrasova, 2007. — S. 121-124.
9. Cramer P. Coping and defense mechanism: what is the difference? *Journal of Personality*, 1998, 66, 6, P. 919-935.

10. Cramer P. Seven Pillars of defense mechanism theory. *Social and Personality Psychology Compass*, 2008, 2, P. 1963-1981.
11. Koplek E.K. et al. The Relationship of Mother-Child Coping Styles and Mother's Presence of Children's Response to Dental Stress // *Journal of Psychology*, 1992, 126, 1, P. 79-92.
12. Lazarus R. S. *Psychological Stress and the Coping Process*. Front Cover. McGraw-Hill, 1966, 466 p.
13. Lazarus, R.S., Folkman, S. *Stress, appraisal and coping*. New York, Springer, 1984, 456 p.
14. Moss R.H., Schaefer J.A. *Life transitions and crises // Coping with life crises. An integrative approach*. New York: Plenum Press, 1986, P. 3-28.
15. Frydenberg E, Lewis R. Teaching Coping to adoselents : when and to whom? // *American Educational Reseach Journal*, 2000, 37, 3, P. 727-745.

Даценко Т.А.

РЕСУРСЫ ЛИЧНОСТИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ПРЕОДОЛЕНИЕ СТРАХА: ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЗАЩИТА И КОПИНГ-СТРАТЕГИИ

Статья посвящена психологическим ресурсам личности, направленным на преодоления страха, в частности, психологической защите и копинг-стратегиям. Рассмотрены основные подходы к изучению и классификации данных феноменов. Определено общее и отличительное в механизмах психологической защиты и копинге.

Ключевые слова: ресурсы личности, преодоление страха, психологическая защита, копинг-стратегии.

Datsenko T.A.

PERSONALITY RESOURCES FOR OVERCOMING FEAR: DEFENSE MECHANISM AND COPING STRATEGIES

The article is devoted to psychological resources of personality for overcoming fear, in particular to defense mechanism and coping strategies. The main approaches to research and classification of these phenomenons have been defined. The similar and different in psychological defense mechanisms and coping have been determined.

Key words: personality resources, overcoming fear, defense mechanism, coping strategies.

Даценко Тетяна Олександрівна – аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка.

УДК 159.9

Єрзакова Ю. Г.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ КОРЕКЦІЇ ДЕЗАДАПТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ІНТЕРНАТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.

Стаття присвячене вивченню соціально-психологічних засобів корекції дезадаптивної поведінки підлітків в умовах інтернатних навчальних закладів. Виокремлено діагностичні критерії, що визначають ступінь прояву дезадаптивної поведінки підлітків в умовах інтернатних навчальних закладів: труднощі соціалізації (соціальна дезадаптація), закритість (проблеми у спілкуванні), опозиційна поведінка, девіантні поведінкові розлади, відхилення у поведінці за типом соціопатії та психопатії (порушення самоконтролю, емоційні розлади, поведінкові прояви психопатичних рис), соціофобії, а також травматичні стресові ситуації та посттравматичні переживання у теперішньому та минулому. Визначення цих критеріїв надало можливість провести диференціацію вибірки за ступенем прояву дезадаптивної поведінки та виділити групи соціально адаптованих досліджуваних, підлітків із нестійким, вираженим та глобальним ступенями її прояву. Джерел – 13.

Ключові слова: підлітки, дезадаптивна поведінка, соціальна адаптація, соціально-психологічні засоби корекції, інтернатні навчальні заклади.

Постановка проблеми. Складні реалії трансформаційного соціуму, в яких відбувається зміна суспільних норм, вимушена міграція населення, його маргіналізація, посилили феномен сирітства та стали показником неблагополуччя родини і знедоленості життя тієї категорії дітей, які